

נושה גיורא : דיפלומטיה ונחתרת

מראש וללא תנאי היו הבריטים נגד המדינה העברית העשויה לקום, והם הראו זאת מפורש ובתוקף גובר והולך. הם שהעלו כנגדה באוב את המופתאות; הם שגרמו את מהומות 1920, קרעו מעל גוף המדינה העתידה את מזרח-הירדן, להנחילו לעצמם באמצעות עבדאללה והבדווים שלו — והציונים ראו והחרישו. אחר-כך באו השחיתות בחברון ובצפת בשנת 1929, בחסות כידוניה של האימפריה — אך ברית הסוכנות היהודית עם הבריטים לא הופרה. ואחר-כך באה תקופת ה"מרד בהיתר", כפי שהגדיר הוראס סמואל את המהומות של 1936-9 — והציונים הגיבו ב"הבלגה" וביתר-היצמדות אל משטר המנדט. עד שבא לעולם המבול הנאצי, וכל סיכוי קרוב להתקוממות עברית, לחיסול המנדט ולכינון מדינה על גדות הירדן, נתבלע לשעה נוכח השואה העולמית. עשרים שנים של סיכוי בלתי-חוזר בזבזו על מדיניות-תעותעים, תחת שתנוצלנה בעוד מועד להכנת המרד ולשיחרור הארץ, ועשרים השנים הללו, שנות כסל וכשל, הן גם שקבעו, בסופו של חשבון, את דמותה ואת גבולותיה של מדינת-החלוקה.

מתוך ראייה רטרופספקטיבית, המתעלמת מסברה ומאסונה של הארץ, סוקר ד"ר יהודה באואר את מה שקרוי בפיו מדיניות ציונית בשנים 1945—1939, כלומר שנות המלחמה העולמית השניה, הספר "דיפלומטיה ונחתרת במדיניות הציונית" אינו חורג מתחום ראיית השיגרה של הציונות הסוציאליסטית, ואינו מתימר לבקש זווית-ראייה חדשה בניתוח ההיסטורי. יתר על כן, המחבר נמנע מנגיעה בשאלות האוצרות "חומר-נפץ" כגון אזלת-היד של הציונות העולמית נוכח משרפות הגזים, אבדן אפשרויות הצלה בשל דבקותה של הסוכנות בבני-בריתה הבריטים; פרשת קסטנר, שגם היא פרשה ציונית מובהקת ושייכת לתחום השנים הנסקרות במחקר; או הפולמוס בשאלת האבקואציה, ערב המלחמה, לפי תכניתו של ז. ז'בוטינסקי. המחבר חמק משאלות "מסוכנות" אלו על-ידי שתחם את מחקרו בעיקר בשאלת התפתחותה של ה"הגנה" בשנות המלחמה, וחלק-הארי של מחקרו עוסק בנושא מעורר-אהדה, בדרך-כלל, הלא הן פלוגות-המחץ, הידועות יותר בראשי-ההתיבות פלמ"ח. אף-על-פי-כן יש בו בספר, שיצא על-ידי "ספריית פועלים", משום חידוש ניכר בהשוואה לפירסומים אחרים על נושאים מפלגתיים "רגישים", המתעלמים בדרך-כלל מיריבים-למפלגה, או מזכירים אותם לגנאי בלבד. באואר ניסה לעשות אחרת, ודומה כי מילא את התביעה אשר ניסח בהקדמתו, לפיה חייב ההיסטוריון "לחתור להיות אוביקטיבי מבלי להיות נייטראלי". בהתיחסו לשאלת המחקר ב"תולדות ההווה" הוא מציין כי לדעתו "האובייקטיביות היא מידה יחסית, ויש

מקום לטענה כי המאמץ הסובייקטיבי של החוקר חשוב כתריס מפני הידרדרות לתיאור חד-צדדי, לא פחות מן הנושא עצמו; וכל זאת מבלי להצניע כלל-וכלל, ומבלי לקשט בשווא את עמדתו של המחבר.

ואכן עושה באואר מאמץ גדול מאד להיות הוגן כלפי הגורמים השנואים עליו, הלא הם הארגון-הצבאי-הלאומי ולוחמי-חירות-ישראל, ולתאר את פעולתם ואת התפתחותם בפרק-הזמן הנדון במידה שהם משתלבים בנושאו העיקרי: התפתחות ה"הגנה", יסוד הפלמ"ח ודרך התגבשותו. את אלה הוא מבקש לשלב בעמדותיה, פעולותיה ומחדליה של התנועה הציונית, ולהראות את הזיקה המחייבת בין "הדיפלומטיה" לבין "המתרת" — כלומר: הארגונים המזוינים שעמדו לרשות הסוכנות היהודית בתקופה זו — ולהוכיח שהיה איזון מתקבל-על-הדעת בין ההתגייסות לצבא הבריטי לבין הנסיונות לכוונן כוח עצמאי כלשהו.

לאמיתו של דבר לא היה כל קשר בין עמדותיה ותכניותיה של הסוכנות לבין גידול הכוח המזויני; על-כּל־פנים, הסוכנות מעולם לא התכוננה להשיג את מטרותיה מתוך הסתמכות על כוח-הזרוע. האמונה היתה שאת המלאכה ה"מלוכלכת" של ריסון הערבים כצרכי הבית הלאומי תעשה בעיקר האימפריה, בת-הברית הגדולה, אף שהיא שותף "רע", כפי שאמר מר משה סנה בהיותו ראש-המטה-הארצי; שותף רע, שיש להכותו מעט כדי שיהיה שותף טוב; בכל אופן, לא אויב.

אף התקוות לחלוקה הסתמכו מתוך קלות-דעת על ההנחה כי זו תבוצע באפס-יד. ראיה חותכת לקוצר-ראייה זה הם, כמדומה, גם עשרת-אלפים הרובים, שהיו מיטב כל ציודה של ה"הגנה" ערב הפלישה למדינת-החלוקה. הנהגה מדינית פקחת-עין, הנכונה להשיג את מטרותיה ולהילחם — אפילו מלחמה שבאין ברירה ולא כתכנית מהפכנית יזומה — ודאי שלא היתה מתגלה באזלת-יד ובאזלת-נשק כזאת בשעות מבחן.

•

גישתו העקרונית של ד"ר באואר כציוני אורתודוקסי, ועוד מן האסכולה של "השומר הצעיר", מונעתו מראות ענין יסודי זה, עם כל גישתו הפנה לנושא ונסיונו להסתמך על מקורות ולהאר את מהלך-הדברים תיאור אוֹבִיִּיקְטִיבִּי. אף-על-פי-כן עבודת-המחקר שלפנינו היא, כאמור, הישג חשוב, לפחות בשל ריכוזו ופירוטו של חומר תעודי מאלף ביותר, בצורה שיטתית ובלי לכסות במליצות את הטעון בידור עובדתי.

משום כך נראית שרירותית לגמרי מסקנתו של המחבר (ע' 20) כי "שלהי המרד הערבי היו גם סוף תקופת השיתוף, אמנם שיתוף בלתי-יציב ורב-מכשולים — בין בריטניה לבין התנועה הציונית, שנמשך מאז ימי בלפור".

דומה שאי-אפשר לישב הנחה זו עם גירסתו של המחבר בע' 40, מקום שהוא טורח להסביר לנו כי "יש ליכור שמדיניות הבית הלאומי נבעה בעיקרה מתוך שיקולי אינטרסים קיסריים — ממש כביטולה בשנת 1939. תפיסת האינטרסים האלה נשתנתה ועמה שונתה גם המדיניות".

ואולם ה"שיתוף" עם בריטניה, עד כמה שהוא נוגע לציונים, אינו מסתיים כלל בשלהי 1939. נהפוך הוא: החיזור האומלל והחדצדדי אחר בן-הברית המדומה נמשך עד עצם הרגע בו עוזב החייל הבריטי האחרון את תחומי מדינת-החלוקה בשנת 1948. בנידון זה מאלפות בהחלט עשרות הפסקות העוסקות בתיאורה או בהערכתה של הסגרת מאות אנשי אצ"ל ולח"י לידי הבולשת הבריטית שנים לאחר "שלהי המרד הערבי בשנת 1939". יותר מזה: אפילו הארגון-הצבאי-הלאומי, על כל מה שאנו יודעים עליו בתקופה מאוחרת יותר מתחומי המחקר שלפנינו (עד 1945), היהו בתקופה הנסקרת, רובה-ככולה, גוף מיבצעי אנטי-בריטי שתפיסת-עולמו אינה רחוקה ביוסוד זה מזו של הסוכנות, גם אם בבואו לתרגם את "תורת הלחץ" ה"בוטינסקאית" הישנה ללשון המציאות נזקק לאמצעים שנבדלו יותר ויותר מאלה הנקוטים בידי הסוכנות — עד שההבדל ה"כמותי" הפך בהדרגה הבדל "איכותי".

את מלחמתה של הסוכנות בארגוני ה"פורשים" יש לראות אפוא כמלחמה על השלטון בתוך ה"ישוב" פנימה: שלטון ממשי על ה"רכוש", ולא סיכסוך אידיאולוגי מופשט, שעיקרו עניינים שב"נפש". המחבר, ועוד יותר ממנו הסוכנות ועל אחת כמה וכמה ה"שמאל", אינם שוגים בנידון זה בשום אשליות. ואילו ה"פורשים" לוקים כאן בעירון אידיאליסטי מוחלט, שקשה למצוא לו אח ודוגמה בתולדות העמים.

הבריטים עצמם מסתבר שראו את הענין באור אחר לגמרי. מותר להניח כי מראשית הדברים היה בית "לאומי" דרוש להם ליצירת אחיזה כלשהי, מנדטורית או אחרת, בארץ העתידה להיכבש מידי התורכים ואשר גורלה המדיני לא הוכרע עדיין. בשלב הראשון עדיין מטושטשים קימעה גבולות המנדט, והאפופיאה של תל-חי בצפון מסייעת להם להרחיב את גבולו של השלטון הבריטי צפונה, על חשבון הצרפתים היושבים קרוב לטבריה ומבססים את מושבם בסוריה ובלבנון.

אבל מרגע שנתצבה אחיזתם של הבריטים בארץ, פג עיקר עניינם בבית הלאומי. מכל-מקום ברור שהם מעדיפים שלטון בארץ שוממה, מיושבת ברובה אוכלוסייה ערבית נחשלת, שעוד ירחק הזמן עד שתגיע — אם תגיע אי-פעם — לרמה אירופית ותחדל מהיות כלי-משחק בידי לורנסים זריונים למיניהם.

ורק טבעי הדבר שהאימפריאליזם יראה סכנה לעצמו בישוב עברי-אירופי, מתקדם ומתפתח, ואך טבעי הוא שלא יאמין בשום נוסחה ציונית "מתוקה"; לא בנוסח וייצמן, על "משטר ללא שולטים וללא נשלטים", ולא בנוסח בן-גוריון, על "בית לאומי, שהוא יותר ממדינה" אבל מדינה איננו בשום מקרה.

האינטרס האימפריאלי, עתיר הנסיון המדיני, מכתוב לבריטים חפיסה ריאליסטית שהיא בבחינת אלפבית"ת גם לדרדקים: אוכלוסייה דינאמית נאורה-ביחס, המתגבשת לדמות אומה בארץ-הגירה, סופה שתשליך מעליה את כבלי האפוטרופוסות המנדטוריות הזרה ותקום להילחם על השלטון. לפיכך מבקשים הבריטים כל ימי שלטם בארץ את נוסחת-הפלא של האיוון הנודע בין ה"עדה" היהודית וה"עדה" הערבית, נוסחה שהוגדרה בדייקנות משעשעת באותו פזמון של "המטאטא" מראשית שנות השלושים:

גופיפי קליל, קל-קל / יש לו רק שיווי-משקל.
 אותי חובקים ומנשקים / שני סוגי האזרחים.

ככל שההגירה וההתישבות המודרניות מתרחבות והולכות כן גדל המאמץ הבריטי "לאזן" את יחסי-הכוחות בין נחשלות לקידמה, כלומר להחניק את ההגירה, את ההתישבות ואת התיעוש המזורז. הבריטים אינם נוקטים אמצעי-הסוואה כלשהם בענין זה. הם פועלים בגלוי ובנחרץ, ורק "חכמי-חלם" אשר ברחביה מרמים את עצמם, ועודם סבורים שהם מרמים את ה"שותף", בסופורים הומאניטריים על "מפעל ובנין" שלעולם לא יסתיימו בהתקוממות מזוינת, תפיסת השלטון וסילוק המנדטור.

שאכן היו ה"פורשים" על שני ארגוניהם בעיקרו של דבר אופוזיציה במסגרתה של הציונות כתפיסת-עולם כוללת ולא תנועת-שיחרור לאומית בעלת אפקים משלה ותוכן מדיני-אידיאי משלה — זאת מוכיחות עובדות רבות.

בדין קובע המחבר לגבי אצ"ל עד שנת 1944: "עמדתו המדינית של האצ"ל התבססה על תורתו הפרו-בריטית של ז'בוטינסקי, ומטרתו היתה להביא — באמצעי לחץ שונים — לשינוי העמדה הבריטית". כן מיטיב באואר לנתח את הכרזת-המרד של אצ"ל מינואר 1944: "בסיסו המדיני של המרד האנטי-בריטי של האצ"ל לא חרג בשנים 1944/45 מגבולות 'תורת הלחץ' הז'בוטינסקאית: עדיין ביקשו להביא את אנגליה בכוח הנשק לידי תמיכה במדינה עברית. מתקבל הרושם (אם גם לא נאמרו הדברים במפורש) שהאצ"ל לא ביקש לגרש את הבריטים מא"י כי אם את סממני השלטון הבריטי בלבד — את המשטרה, את האדמיניסטרציה, ואולי גם את הצבא; נדמה שלא היה עירעור על מעמדה ההגמוני של בריטניה במזרח התיכון בכלל ובא"י בפרט, כמובן בתנאי שיוכר קיומה של מדינה עברית".

ועוד: "ההכרעה היא בין היהודים והבריטים ולא בין היהודים והערבים". ובאואר מוסיף ומדגיש: "כאן (בשאלה הערבית — המעתיק) וכן בענין העליה ושימת הדגש על הכרזת המדינה היהודית על-ידי אנגלים (ויהודים) — נקט אצ"ל עמדה דומה לזו של הסוכנות היהודית". וקולעת גם ההסברה כי "ההבדל היה בעיקרו בשיטות": לחץ מזוין וחבלות באובייקטים דוממים, לעומת משא-ומתן, איום בעליה בלתי-ליגלית ומעשי התישבות המוניים (בממדי התקופה, כמובן).

הדבר שאין באואר רואה אותו, או שאינו משכיל להבהירו, הוא כי חלה התפתחות: "תורת הלחץ" של ז'בוטינסקי בשנות ה-20 וה-30 איננה הדוקטרינה של אצ"ל משנות ה-40. ז'בוטינסקי האמין שאפשר להניע את הבריטים ליצור בשביל הציונים "משטר קולוניאטורי" בחסות המנדט. אף בשנים של מה-שקרוי כפי באואר "המרד הערבי" לא זזה התנועה הרביזיוניסטית מפסיס ההכרה במנדט הבריטי, ושבירת ה"הבלגה" הסוכנותית התבטאה רק בפעולות-תגמול (נוסח צבא-ההגנה-לישראל בשנות ה-50) ובמאמץ להרתיע את ה"אויב הערבי". כפי שהוגדרו הפעולות במינשרי אצ"ל ובמישדריו.

תפיסת הארגון-הצבאי-הלאומי באותם ימים דמתה להסתערותו של שור כביר-כוח, המנגה את המטלית הצבעונית (הערבית) המרגיזתו ואיגו רואה את ידי הטוריאדור (הבריטי) המנפנפות בו, בעוד הפגיון מוסתר מתחת למדים.

קוצר-ראייה זה הוא שהבשיל את הפילוג אשר חל לימים ב"ארגון". "תורת הלחץ" של אצ"ל, אם אמנם נרשה לעצמנו להשתמש במונח מושאל זה מבית-מדרשה של בריית-הצה"ר לגבי הארגון בשנות ה-40, היא כבר ענין אחר; שוב אין כאן הסתמכות על המנדט ועל הצהרת-בלפור אלא על "משחק"-כוחות חפשי פחות או יותר, אם גם מתוך עמדה פרו-בריטית לטווח רחוק; טווח מתרחק והולך עד שהוא הופך עמדה אנטי-בריטית גמורה, שאינה שונה כמעט במאומה מעמדת לוחמי-חירות-ישראל, אלא שלח"י הקדים בענין זה את אצ"ל כדי חמש או שש שנים — מסוף 1940 עד אמצע 1945; כשם שאצ"ל הקדים את הסוכנות ואת הזרוע המזוינת שלה — "ההגנה" — בשבירת ההבלגה, ביצירת הלחץ המזוין, שהסוכנות ניסתה בו פעם-בפעם, ביד מהססת ובלב חצוי ובתעיות דרך-לא-דרך שנתגבשו במונחי "המאבק" למיניו, "רצוף" ו"צמוד" — ונסוג; וכשם שהנסיון של "ברית נוער המרי" (7—1935, ר' "קשת" יד, 32) היה "אות מבשר" להתקוממות, אך בשום פנים לא סוף-פסוק.

זאת ועוד: ענין נכבד לא-פחות מ"תורת הלחץ" ביסודו של האצ"ל היא "תורת הקומץ", שבלעדיה, וללא כוחה המדרבן, המחולל נפלאות — והמכשיל — לא יתואר כלל "חזיון הפרישה".

מקורה של תורת-הקומץ, עד כמה שזכרונו מגיע, איננו ז'בוטינסקי שבכתב אלא ז'בוטינסקי שבעל-פה. על-כל-פנים הוא המקור, בין בעובדה בין באגדה. נוסח ראשון של זו נודמן לי לשמוע לראשונה בשנות ה-30, בהרצאה של המהנדס א. שכטרמן, לימים ממעצבי אצ"ל. לא אוכל לומר אם הניסוח "הנרסי" היה עיבוד של הדובר או שאמנם כך נוסח המשל בפי ז'בוטינסקי עצמו. מכל-מקום, תפקידו של "הנוער הלאומי" הוגדר כתפקיד גלגל-התנופה: כשלעצמו ולמראית-עין גלגל קטן וצנוע, אלא שרק הודות לו מתחילים לנוע המנגנונים הכבירים של תנועת-השיחורו. הד ברור להלך-רוח זה, במשמעות מתרחבת והולכת, עולה מתוך ההמנון "חיילים אלמונים": "אם אנחנו ניפול, ברחובות, בבתים — — — במקומנו יבואו אלפי אחרים". הקומץ הוא, אפוא, בן-אלמוות, ויהי גורלו אשר יהיה.

מושג ה"קומץ" ארוג שתי-וערב בתפיסה הז'בוטינסקאית בכלל, בין לגבי מונח ה"חלוץ" כפי השקפת בית"ר, בין בראיית הצה"ר את הישוב העברי בארץ ישראל כראש-גשר של היהדות העולמית, הדוגמות לכך בספרות הרביוניוסיטית הן רבות מספור. אפייניות כאן שורות-מספר משיד "הנדר" לז'בוטינסקי, יש בו שבעה בתים-פרקים; ציון, חד-נס, עברית, גיוס, גאון, הדר, ציות. להבהרת מושג ה"חלוץ" תועיל פריאת הבית "גיוס":

ביום שירות אני כמו-טנחושט,
כגוש-ברזל ביד נפח ושמו — ציון:

חרשני כרצונך — מגל, גלגל-חרושת,
או חרב ופגיון.

החלוץ, כפי שהוגדר עוד ב"מגילת הגדוד" ל'בוטינסקי, כמובאה מפי יוסף טרומפלדור, הוא הכל בשביל השירות; לא כלום בשביל עצמו. בשיר "הנדר" משנת 1934, בשורות שהבאנו למעלה, מרומז הרעיון בצלילות של מיקצב, חרוז וסמלים. אל הסמלים ראוי לשים לב במיוחד: מוט-נחושת, הבא להביע את הרוך והקלות-לעיבוד, בצד גוש-ברזל, המביע היוליות ונוקשות כאחת; מגל — לענין ההיאחזות החקלאית, גלגל-חרושת לתיעוש (ואולי רמז לתנופה), וחרב ופגיון לענין ההגנה, או הצבאיות, שבשלים המאוחרים של אצ"ל לבשה דמות מחתרת אנטי-בריטית מזוינת.

ברור שאם רואים את ה"ישוב" כולו כמין שלוחה חלוצית כזאת מטעם היהדות העולמית — הרי שזאת חטיבה שיש בה הייררכיה של השליחות, ולא תיתכן בה דיפרנציאציה מעמדית בשלב זה. מכאן היעדר כל תורה חברתית-סוציאלית מוגדרת בצה"ר. ה"ישוב" בתפיסה זו הוא מחנה מגויס שיש בו רק הייררכיה של הנתנות — שלב גבוה משלב: האוכלוסיה האזרחית, המפלגה, תנועת-הנוער, המחתרת הלוחמת. כל שקרבנו גדול יותר, עצמאותו גדולה יותר. הצמאון למעשה, וההכרה שחייל הארגון מקריב הכל בלי לבקש מאומה לעצמו, הם הבסיס המוסרי, המסביר את גילויי העוון, בלתי-המסתברים לכאורה, ב"חזיון הפרישה".

הוודאות האמוצינונית שאין ה"קומץ" אלא חלוץ היוצא לפני המחנה, אשר בוא יבוא בעקבותיו, ודאות זו היא הנותנת לו את הכוח-הסגולה לעמוד ברדיפה מבית ובמהלומות מבחוץ. "הם ילחמו" — היו אנשי אצ"ל משיבים על הטענה שהארגון לא יוכל להגריש את הבריטים כל עוד האוכלוסיה האזרחית היא נגדו. "אנחנו נאלץ אותם להילחם, להשתחרר ולשלוט".

תורת-הקומץ, שהיתה אחד הקווים בדמותו של אצ"ל, היא כמעט יסוד יחיד באוריינטציה ה"פנימית" של לח"י, שחסרו לו גם מעט המשאבים של אצ"ל מבחינת עורף ציבורי ומפלגת-המונים.

"חזיון הפרישה" הוא, אפוא, חזיון בלתי-רגיל בתולדותיהן של תנועות אופוזיציה, ולפיכך לא ייפלא שהמחבר, הניגש לנושא בצורה הסכימתית ביותר, מנסה להתנער ולהתחמק ממנו כמחזיון-בלהות; וזאת על אף שה"חזיון" הוא נחלת העבר המוחלט — משמע, נושא שההיסטוריון הרציני כבר יכול לגשת אליו בקור-רוח "ענייני".

נקודות-התורפה של "תורת הקומץ" היו גלויות-לעין מראשיתן, והן הודגשו תוזר והדגשו, בכל הדרכים, דווקא עלידי אלה שהיו ראשונים לראות במרד המזויק, אשר יפרוץ לאחר הכנה מדוקדקת, דרך יחידה לשיחרור הארץ כולה, או לפחות לשיחרור מערב-הירדן כולו.

ההכרח לבסס את המרד על כל הפוטנציאל הלוחם של האוכלוסיה ה"ישובית"

הוסבר בהרחבה בסדרת המאמרים "עינינו נשואות לשלטון" שפירסם א. הל (הוא אוריאל שלח, הוא יונתן רטוש) ב"הירדן" בשנת 1937. קוצר-ידידו של "קומץ" להחזיק בארץ כלשהי, אף אם יצליח למוטט את משטר הכיבוש, נדון בהרחבה ב"איגרת אל לוחמי-חירות-ישראל", שפורסמה בצורת חוברת על-ידי "הוועד לגיבוש הנוער העברי" באמצע שנות ה-40. שם גם נדונה לפרטיה עובדת חוסר-סיפוי של "קומץ" להשיג את מטרותיו בעזרת בני-ברית חיצוניים (מדינות זרות): בן-הברית הופך במקרה כיוצא בזה משעבד חדש, שהרי האומה עדיין אינה מוכשרת בשלב זה לקטוף את פרי נצחוננו של הקומץ. הנחה זו — אמרו "העברים הצעירים" — מוכחת, למשל, בגורל אשר פקד את ניל"י בסוף המעפל ההירואי שלה, רצוף הסבל, ההישגים והקרבתן, התורכים גורשו, והבריטים באו על מקומם, ואנשי "השומר" ויורשיהם, כשם ששיתפו פעולה עם התורכים כן ישרתו (ואכן אמנם משרתים הם!) את האנגלים, אף גם יחושו לשרת כל מי שיבוא במקומם — אם יבוא.

מסקנתם של ה"עברים" היתה כי אם אמורה המהפכה לכבוש את הארץ אין דרך לפניה כי אם לכבוש את האומה. בתנאים של ארץ-נתונה-לשלטון-זרים היתה לכיבוש האומה רק משמעות אחת: עשיית-נפשות, שהרי כל המסגרות ה"ישוביות" היו איגודים וולונטריים, ואיש הישר בעיניו יעשה.

דרך זו נראתה לאצ"ל גם ללח"י ארוכה מדי, ועל-כּל־פנים העדיפו לפעול תחת להטיף: ליצור עובדות כאלו שתאלצנה את הסוכנות להילחם, גם לקטוף את פרי הנצחון, אם תרצה בכך, ובלבד שתקום מדינה; כלשהי, איוו שהיא. ח-ד-נס.

התוצאה: ה"פורשים" מוטטו את המנדט; הבריטים חילקו את הארץ; בן-גוריון זכה בשלל. לולא שואת החלוקה, שהיא תוצאה ישרה של "קוצר-הרוח הקדוש", ניתן היה לומר כי אין לארגון-הצבאי-הלאומי סיבה להתלונן. כל המשימות בוצעו במלואן.

אכן אמת היא שאצ"ל מעולם לא ביקש לשלוט. באואר מצטט שיחה בין בגין לסנה, כפי שנרשמה על-ידי זה האחרון, לפיה אמר בגין כי הוא "מוכן ללכת אחרי בן-גוריון, אם הלה יוליך את העם למרד נגד הבריטים". באחת: "כגוש-ברזל בידי נפח ושמו — ציון". ואם בסופו של דבר הלך בגין לפני בן-גוריון וריפד בעצמותיהם של חללי ה"ארגון" את הדרך לשלטון יריבו, אין זו אשמתו של בן-גוריון, אף כי את כתר מנהיגותו הוא חב למנחם בגין יותר מאשר למשה שרתוק.

אצ"ל לא ביקש לשלוט. כל משאלתו נשארה — כמו בשיר "תל-חי" של ז'בוטינסקי משנת 1927 — "להילחם, לכבוש, לנטוע". או, כמו בניסוח המאוחר יותר של שיר בית"ר והמנון אצ"ל, "למות או לכבוש את ההר". ניתנה האמת להיאמר שהסוכנות דחפה אותו, עד כמה שהיה לאל-ידיה, לעבר הברירה הראשונה. אבל לא פחות מכך חשוב הוא לראות שאין לתנועה אוריינטציה על עצמה: לחיים שלאחר כיבוש ה"הר". מבחינה זו הריהי אופוזיציה חד-ממדיית: היא זורעת ואחרים קוצרים, היא נוטעת ואחרים קוטפים את הפרי.

מיטיב באואר לראות כשהוא מציין: "לא מצאנו עדות לכך [כלומר: לכונת

השתלטות — המעתיק] לא בכתבי אצ"ל ולא בדברי מנהיגיו. אולם ההסתמכות על "מקורות חד-צדדיים", ובעיקר השטחיות, הנובעת מגישה אמוציונלית, המציינת את המחבר ביחסו ל"צד שפגג", מעלה כאן מיד את ההשערה כי "יתכן שהיתה זו הכרזה ריתורית", וכי "ניתן היה כמובן לטעון שהפירסום אינו יפה למגמות כאלה, ואם רווחו הלכירות מעין זה באצ"ל — הם באו לביטוי לארדווקא בפירסומים". כל גימגומי ה"יתכן" וה"אם" לא נועדו, אפוא, אלא לחזק את הקביעה העיקרית המוטעית של המחבר: "ועוד זאת: מנהיגי הישוב וחוגים רחבים בו חשדו באצ"ל כי הוא מבקש להשתלט על הישוב".

הכרת עולמו של איש-הפעולה ה"פורש", לפי מעט המובאות שהוזכרו למעלה, מלמדת שלא היה מקום ל"חדש" כזה, וכי משום כך נדונה תורת-הקומץ לכשולון מראש, חרף כל ההירוואיות הטראגית אשר בהישגיה המיבצניים.

עם זאת נכון לומר שה"סיוון הקטן", ו"הסיוון" בה"א-הידיעה, וכל עשרות ה"סיוונים" הזעירים שאין להם שם, ואשר עיקרם שיתוף-הפעולה של הציונות עם משטר-הכיבוש הבריטי — מקורם בחששותיה של "המחלקה המדינית" בסוכנות מפני אבן יוקרתה ועצם שליטתה על ה"הגנה", על הפלמ"ח ועל ה"ישוב". מבחינה רחבה יותר הרי אלה פרקים בתולדות האלימות אשר איפיינה את מלחמת מפא"י, בהנהגתו של בן-גוריון, על השלטון הפנימי.

בתקופה הנדונה בספר (1939—1945) כמו בכל ימי המנדט היה בן-גוריון מבחינה זו השפוי האחד בעדת סהרורים, האחד שידע לעצב קואליציות ולהנהיגן בטוב וברע — ומדינת-החלוקה נגזרה כפי מידתו. מבפנים עזרו לו טבנקין ויערי נגד הימין, כשם שרוקח וספיר תמכו בו נגד השמאל — בעוד ה"הפורשים" נופלים ברחובות, עולים על גרדומים, ממוטטים את אשיות המנדט, כדי להגיש את עוגת-החלוקה ליריבם המושבע "על מגש של כסף". כאשר קבע בגין, בתשובה להכרזת ה"סיוון", כי "לא תהיה מלחמת-אחים" — קבע את גורל ארגונו ולא עוד. המלחמה נערכה, באורח חד-צדדי, ממש מלחמה דה-לוקס עם כל הנוחיות.

את תוצאות ה"סיוון" מסכם באוור, בהסתמך על מקורותיו, בצורה המתקבלת על הדעת: "הפעולה היתה נמרצת ביותר, ותוך זמן קצר נמסרו לידי השלטונות כ-100 אנשי אצ"ל, כן נמסרו כתבות של אנשים נוספים, ואלה נאסרו אחר-כך על-ידי האנגלים" (ע' 281). כאן מראה המחבר מידת אובייקטיביות ראוייה-לציון כשהוא סותר דברים שנמסרו כאילו מפי מפקד ה"הגנה", א. גולומב: "הממשלה הבריטית — שלא ראתה בעין יפה את חיסול האצ"ל, החליטה לעכבו ושיחררה כמה מן ה"כרישים" שלהם לשם המשכת הפעולה". וכאן מעיר המחבר: "המשפט האחרון אין לו, במידה שידוע לנו, יסוד עובדתי: אנשי אצ"ל לא שוחררו כלל ממאסר בריטי, ואשר לתמיכתם המוסווית של הבריטים באצ"ל נמשכה זו כנראה עד רק 1943 — כלומר, בעודו פרו-בריטי לא פחות מיתר הגופים הציוניים, והארגון האנטי-בריטי המיבצני היחיד לובש את דמות הקומץ המתגבש של לח"י".

שוב קולע המחבר למטרה בהביא ובפרשו את הסבריהם של ד"ר מ. סנה וא. גולומב בענין "הפסקת הפעולה נגד הפורשים, שנפגעו כביכול פגיעה חמורה ופעולתם שותקה". באורא אינו מסתפק כאן בתיבת ההלעגה "כביכול" אלא מוסיף: "ניסוח זה אינו משכנע ביותר, ואין להניח שזה היה הנימוק היחידי או העיקרי". אולם הוא עצמו אינו מנסה לחדור לעבי הענין ומסתפק בציון: "סופו של הסיון לטה בערפל סמיך, ולא הצלחנו לברר את העובדות עד תומן".

הערפל יתבהר ויפוג לגמרי, כמדומה, אם נזכור את הנחת-היסוד שלמכתחילה היה "הסיון" חלק ממלחמתה של מפא"י על השלטון הפנימי, ולא בא דווקא מתוך שהיה "קושי עצום בעצם רעיון המרד", אמונה שהמחבר כנראה מוסיף להחזיק בה עד היום או לפחות נוטה לה שלא מדעת. סברה היא כי חששותיה של המחלקה המדינית בסוכנות, שהוסיפה להיות פרבריתית עד לצאתם של הבריטים בפועל, היו בדיוק ההיפך מזה: כלומר ש"עצם הרעיון" יהיה, דווקא במקדם, לנחלת רוב האוכלוסייה העברית.

ראיות לאפשרות זו מצויות למכביר במובאות של מר באורא עצמו. בנאומו של גולומב שהוזכר למעלה נאמר, למשל: "היו בישוב אנשים שהודוהו במעט או בהרבה עם הכיוון הפוליטי של אצ"ל וראו בעין רעה את חיסולו. הוויכוחים סביב שאלה זו החלישו הרבה את המלחמה נגדו". ובדברי-הלוואי מפרש באורא מי היו האנשים הללו ב"ישוב", שהרי ה"פורשים" עצמם אינם בעיניו חלק מאותו "ישוב": "מתקבלת על הדעת הפיסקה — — — לפיה היתה התנגדותו של הימין בין הגורמים להפסקת ה"סיון"; שהרי ידועה התנגדותם של אנשי המזרחי, של ברית הציונים הכלליים (וביחוד עתונם "הבוקר") ושל תומכי י. גרינבוים למלחמה בפורשים". ניכר כאן המאמץ למתוח את קו הניגודים בין הנוטים ל"עצם רעיון" המרד ובין אלה הרואים בו "קושי עצום" מעיקרו, חלוקה שבין ימין לשמאל.

דומה כי זוהי טעות יסודית, שהמחלקה המדינית של הסוכנות, ויודעיה בקרב אנשי מפא"י במנגנון ה"הגנה", אינם טורחים כלל להזימה. סברה שהיא המסייעת להם לרתום לחפצם את חוג השמאל המתקשה לעכל את "עצם הרעיון", בתוך ההסתדרות, וגם את חוגי השמאל שבקיבוץ המאוחד ובפלמ"ח, שאינם מתנגדים כל-כך ל"עצם הרעיון" והלכיה-הרוח האנטי-בריטיים שבקרבם מתעצמים והולכים, מתגבשים והולכים, לזוועתה ולחרדתה של "המחלקה המדינית". עדויות להלכיה-רוח אלה פזורות למאות בספרו של באורא, עד שיקצר המצע אפילו להביאן או להזכירן בתורת מראה-מקום.

לא, "עצם הרעיון" אינו מפריד ערב הסיון בין ימין לשמאל אלא בין "זקני ציון" שבמחלקה המדינית לבין מיטב הנוער ועידית האוכלוסייה. ה"שמאלית" וה"ימנית" כאחת.

"קוצר-הרוח הקדוש" של ארגוני-הפעולה הוא שאיפשר ל"מחלקה המדינית" להיחלץ בשלום, אם גם לא בכבוד, מן התהליך המסתבר וההכרחי של הידברות כל הגורמים הבאים בחשבון במסגרתה של תנועת-מרי מהפכנית-המונית.

ה"סיוון" לא היה חיוני לבריטים בשלב זה של הגשמת הספר הלבן; הוא עורר מורת־רוח רחבה בשורות הפלמ"ח, בייחוד בשלב ההסגרה לידי הבולשת הבריטית, ואילו "אחדות־העבודה ופועלי־ציון התנגדו לו"; הימין מצדו התיחס אליו בשאט־נפש עד כדי כך שי. גרינבוים התפטר בגללו מהנהלת הסוכנות, ו"המזרחי" וברית הציונים הכלליים והחוגים האזרחיים — שהיו, להלכה, מחציתה של ועדת־הבטחון־העליונה — איימו לסלק את ידם מן ה"הגנה".

אבל הכרות ה"סיוון" ריסנה את האנטי־בריטים שבפלמ"ח ונתנה להם "תעסוקה"; ביצעו הידק את הקשרים אל הבריטים וחיזק את סוכת־סמכות־הסוכנות. הפסקתו פייסה את האזרחים והחזירה למחלקה המדינית את מראית־העין של נציגות הכלל. כל אלה היו — כפי שמתבהר, כמדומה, ביתר־שאת אגב סקירה־לאחור — אמצעים במלחמתה של מפא"י על השלטון הפנימי, ללא קשר של ממש ל"עצם הרעיון" של מרידה אנטי־בריטית. מפא"י ביקשה לפצל את הכוחות האופוזיציוניים והאנטי־בריטיים כאחד, והסיוון מילא את מבוקשה זה על הצד הטוב ביותר.

ה"סיוון" כרה תהום־דמים בין אצ"ל ל"הגנה", הוא שבר את עצמאותו הרעיונית החלקית של הפלמ"ח, שחבריו השתתפו בו בנפש חצויה ומתוך התנגדות מפורשת של מטה החטיבה, והוא הרתיע והביך לגמרי את החוגים ה"אזרחיים" הרופסים. רתיעתו של אצ"ל מ"מלחמת־אחים" אמנם הקנתה לו הילה של גוף נרדף ופטריוטי מאד, אך לא חילצתו מבידודות. העובדה שהארגון שמר את כוחו המיבצעי רק אילצתו להתחפר במחתרת עמוקה יותר, כלומר העמיקה את בדידותו, שמתוכה ניתן לו להחריף את מאבקו האנטי־בריטי אבל לא לצאת לכיבוש הארץ, או לפחות לכיבוש מעמד־בכורה מופר בעיני ההמונים.

לקח כשלונו של "עם לוחם" — שילוב נסיוני שהוקם על־ידי חוגים של האצ"ל, ה"הגנה" והפלמ"ח — היה צריך לכאורה להניע את אצ"ל ואת לח"י (שלא הצטרף כלל לגוף זה) להאריך את רוחם, להתאחד ולהקים מפלגה, שתשתרר בסופו של דבר על האומה כשלב מוקדם הכרחי לשיחרור הארץ, תחת שיתנו דמם על הבסת האויב החיצוני כדי להעלות לשלטון את היריב הפנימי.

אלא ש"תורת־הקומץ" בילצה את השכל הישר וטישטשה את כל הפרספקטיבות. בצדק מעיר באואר שכשלונו של "עם לוחם" הוא שהוליד את הכרזת המרד של אצ"ל. אולם אם זכר גורלה של תנועת "עם לוחם" לא לימד מאומה לא את לח"י ולא את אצ"ל, הרי בתודעתה של "המחלקה המדינית" נשמר כלקח שיש ללמדו היטב, ואכן, היטב למדה. הסוכנות לא אצה לה הדרך, היא ביקשה לעקור מן השורש את "עצם הרעיון" ואת נושאו הפעילים כאחד. בהכנותיה של מפא"י לקראת "ליל־ברתלמי" לא ניכר שום חיפזון. ההכנות נעשו ב"דיפלומטיה" ו"במחתרת" כאחת. בשובה ונחת. הסוכנות חיכתה להזדמנות הנאותה. לאמתלה מתקבלת־על־הדעת, לאפשרות לגייס לעניינה את מירב התומכים — ולרגע חולשתם הגדולה ביותר של הנועדים לעקירה.

שעת־הכושר נזדמנה באורח בלתי־צפוי ביותר, עם המתתו של הלורד מין בקאהיר,

על־ידי שליחי לח"י, אליהו חכים ואליהו בית־צורי, ב־5 בנובמבר 1944, עשרה חדשים לאחר "הכרזת המרד" של אצ"ל.

מסע ה"סיוון" נפתח בתרועה רבה של כל שופרות־התעמולה אשר ל"מחלקה המדינית". זו הסתמכה על הבטחות שניתנו לווייצמן על־ידי צ'רצ'יל לטובת הציונות, בדיוק יום אחד לפני המתתו של הלורד מוין. צ'רצ'יל כאילו הבטיח לווייצמן באותו יום כי "ענין היהודים לא יישכת, ובתום המלחמה יבוא הסדר שיניח את דעתם; טענותיו של וייצמן תובאנה בחשבון והחלוקה תהיה 'טובה' [כך כתוב במקור] מנקודת־מבט יהודית". משפורסמה, ב־17 בנובמבר 1944, תגובת צ'רצ'יל בבית־הנבחרים על הפעולה בקאהיר — תגובה שכללה "חשש" כי "לאחר שנים של תמיכה יצטרך לשקול מחדש את יחסו לציונים" — נאחזה הציונות כולה פיק־ברכיים גמור. ובאואר טורח להסביר לנו: "לחצו של צ'רצ'יל, והחשש לקפח את ידידותו, השפיעו על ההחלטה להגביר את ה"סיוון"...

כאילו לא היתה "המחלקה המדינית" מכינה את הענין זה עשרה חדשים...

שאכן היה ה"סיוון" אמצעי לסילוק חשבונות מדיניים־פנימיים ישנים, ולא תגובה מתוך עִם־רוח, נובעת מחשש לתוצאות הפעולה בקאהיר — זאת מוכיחה העובדה שאנשי לח"י לא הותקפו ולמעשה קמה "המחלקה המדינית" לעקור את אצ"ל, שלא היה לו קשר לענין מוין.

אלא שכאן מסתבך באואר באקרו־בטיקה כמו־תלמודית, שקשה ממש לעקוב אחריה, כדי לתרץ את הסתירה בכל מיני טעמים ונימוקים, ברוחה של "המחלקה המדינית". לא ייפלא, אפוא, שאינו רואה, או שהוא מעמיד פנים כמי שאינו יודע, שחשבונות פנימיים מעין אלה או כיוצא בהם יושבו, בבוא שעחם, גם עם חוגים "שמאליים", פחות או יותר, באמתלות אחרות. הצד השווה במהלומות אלו, על־ימין־ועל־שמאל, שפולן יחד היו חוליות בשרשרת רצופה אחת של תמרונים, אלימים או "מסוגננים", שתכליתם האחת היאחזות בשלטון, השתלטות על ה"ישוב" על־ידי מפלגת־הרוב בהסתדרות. השמאליות לא היתה מעולם סגולה לאריכות־ימים נגד "עינו הרעה" של ה"אח הגדול". אולם יהודה באואר, למרבה־הפליאה, טהור־עיניים הוא מראות רע, או שהוא מבקש להיראות כך.

גדולה מזו הפליאה שהמחבר, כמארקסיסט נאמן, אינו רואה כביכול את ההשפעה המכרעת של התימרון האימפריאליסטי־הבריטי בהפחת המופתאות כחלק מן התעתוע הפן־ערבי. בסקירותיו פעם בפעם על המדיניות הציונית, לכל אורך הספר, הוא מתאר שורה ארוכה של מגעים ציוניים־ערביים, שפולם מסיימים בכשלון. באואר רואה את הכשלונות כעובדה שלאחר־מעשה אולם אינו משפיל לנתחם ולהבין שהפשלו, בכל המקרים, אינו תוצאת רצון רע של פייצל, פ'ארוק או אבן־סעוד אלא נובע היה מעצם תכנון של המשא־ומתן ומעצם טיבם של הנושאים־הנחותים. כמעט בכל המקרים מדובר על הסדר כספי תמורת טריטוריה: שוחה, שמציעו אינם עשירים

להגדילו עד־אי־קץ ; וטריטוריות, שהמועמדים ל"מכירתן" אינם אדוניה כל־עיקר, שהרי השליט האמיתי עליהן הוא הבריטי, ריבונם של כל הוואסאלים, היושבים משני עברי שולחן־המיקוח.

מאחר שהמשא־ומתן עומד תמיד על בסיס פרו־בריטי — מצד הסוכנות היהודית כמו מצד הסוכנים הערבים של האימפריה — הרי הבריטים טורפים את הקלפים כרצונם בכל עת, ורצונם להפריד ולמשול הוא הקובע מראש את גורל כל המגעים.

הבסיס האחד שעליו עשויים ואסאלים שונים להתאחד הוא הרעיון שצריך, ואפשר, לקום על הפיאודל — להורישו ולרשת אותו במשותף, איש כעוצם כוחו ורוב זה, בסיכומו של דבר, גם אסונה של ארץ אשר תחת תנועת־שיחרור היתה לה תושייתו. לכאורה, זה המושכל הראשון, שאותו היו חייבים לאמץ להם דווקא אותם חוגים בישוב שחרתו על דגלם משאת־נפש של הבנה והידברות בין שני העמים.

הרי זהו — בפועל ממש — עצם רעיון המרד, שהמתבר רואה בו "קושי עצום". אכן, אילו קמה בארץ־ישראל, בעוד מועד לקומה, תנועת־שיחרור עברית ולא סוכנות בריטית־ציונית, אפשר מאד שהיתה זו מצליחה לקרוע אפקים להבנה עם ניצנים של כוחות־שיחרור־וקידמה במצרים הפרעונית, שעל חוף הנילוס, ועם ארץ־הנהריים שבצפון ; עם הדרוזים והכורדים והמארונים, המצפים עד היום לגאולתם ואין להם כתף שיוכלו להישען עליה ברחבי האיזור כולו.

לאסונו של רעיון ההבנה בין קרבנות האמפריאליזם הבריטי במזרח התיכון — בתקופה הנסקרת בספרו של באואר, לפנייה ואחריה — נמנו דובריה הוותיקים של ברית־שלום בארץ־ישראל עם החוגים הרופסים ומחוסרי חוט־השדרה, שהיו בין הקיצוניים במתנגדיו של "עצם רעיון" המרד נגד הבריטים.

סוכנות יהודית וארגוני־פעולה שבה קדמו לאופוזיציה מהפכנית, כובשת־המונים, וסיכלו את עצם קומה.